

Оксана Лебедівна

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ Ё В ПОКУТСЬКО- БУКОВИНСЬКОМУ ГОВОРІ НА МАТЕРІАЛІ МОЛДАВСЬКИХ ГРАМОТ XV СТ.

Найдавнішими графічними даними, де простежено перехід $\acute{e} > i$ Ю. Шевельов правомірно називає пам'ятки кінця XIII ст., зокрема Галицьке Євангеліє 1288 року, де подибуємо *витры* замість прийнятого *вѣтры*; а також *линивьи*, *окаменило* у Путнянському Євангеліє тощо [12, с. 542]. Аналіз галицьких грамот засвідчує, що станом на кінець XIV – початок XV ст. цей перехід можна вважати цілком завершеним у наддністрянському говорі. Історично покутсько-буковинські говірки розвивалися спільно з наддністрянськими та прилеглими до них говірками, і лише з XIV ст. їхні території увійшли до складу Молдавського князівства, а отже, послабили зв'язок з іншими галицько-буковинськими говірками.

За спостереженням В. Курашкевича, часте сплутування \acute{e} - i свідчить про те, що на Буковині монофтонгізація дифтонга \acute{e} припадає на кінець XIV – початок XV ст., таким чином «вимова * \acute{e} як i усталилася в говорах південноукраїнських уже до кінця XV ст.» [12, с. 144], з чим також погоджується В. Русанівський у вступній статті до збірника українських грамот XV ст. Територіально, як вважає І. Царалунга, спираючись на діалектні дані В. Мойсієнка, ареали коливання \acute{e} - i зачепили досить широку мовну територію – Львів, Ярослав, Лучиця, а також центральні регіони України [12, с. 144].

Попри те, що історія вокалізму української мови, зокрема проблема еволюції \acute{e} та шляхів його розвитку стала предметом численних досліджень з історії мови, проблема змішування \acute{e} з e у текстах молдавських грамот XV ст. залишається недостатньо висвітленою. Відповідно, мета статті – дослідити особливості рефлексії \acute{e} у покутсько-буковинських говірках галицько-буковинської групи говорів на матеріалі молдавських грамот XV ст. Джерельною

базою цієї статті стали збірники грамот XV ст. В. Русанівського [6] та В. Розова [9]. Для розвідки обрано грамоти Молдавського князівства, які порівняно з грамотами Західного Полісся та Галичини.

У молдавських грамотах, як і в галицьких, переважає написання *и* (< *ě*), наприклад: *соби*, 1408, у Сучаві, Гр. №32, 69-72; *дила*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35 (< псл. *dělo* (ЕСУМ 2, с. 90); або ж сучасне нормативне *і* відтворюється як *ѣ*: *рѣка*, *вѣра*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-75. Зауважимо, що ця дистрибуція здебільшого характерна для наголошених складів: *дѣА(с)*, *дила*, *диломъ*, *дѣло(м)*, *вѣра* (< псл. *věra* (ЕСУМ 1, с. 402), *привѣсити* (< псл. *věsiti* (ЕСУМ 1, с. 408), 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35; *николи* (< псл. *ně-*, «не зовсім ясного походження, наймовірніше, результат стягнення виразу *ne vě* «не знає» (ЕСУМ 4, с. 94), *на вѣкы*, 1422, Гр. №35; *оукрѣпимо* (пов'яз. з псл. *krěръ* «міцний» (ЕСУМ 3, с. 98), *два дни* (а не *двѣ дниѣ*), 1429, у Сучаві, Гр. №40; *оукрѣпимо*, *нашого имѣнія*, 1430, у Сучаві, Гр. №41, 86-87; *нѣмца*, 1462, у Сучі, Гр. №57; *мисто* (< *město* (ЕСУМ 3, с. 484), *працоурѣто(м)*, *крѣпости*, *вѣлѣли*¹ (від псл. *velěti* (ЕСУМ 1, с. 347); 1430, у Сучаві, Гр. №41, 86-87; 1432, у Сучаві, Гр. №42, 88-89; *вѣлѣли*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35; 1434, у Дорогуні, Гр. №43, 89-91; 1454, у Байчанах, Гр. №50; 1462, у Сучі, Гр. №57; 1472, у Сучаві, Гр. №60.

Водночас, досить часто подибуємо перехід *ě* > *e*, рідше *і*, *и* лише у слабких позиціях: *оу четѣцѣловъ потокъ*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35; *дѣтии*, 1422, Гр. №35, 77-78; *непорушено*, 1422, Гр. №35, 77-78 (< *ně-* (ЕСУМ 4, с. 94); *непоруше(н)*, 1423, у Сучаві, Гр. №36, 79; *пана нестѣака*, 1427, у Сучаві, Гр. №37, 79-80; *не оузѣлимъ / ни оузѣли нищо*, 1429, Гр. №38, 80-82; *немецкоє*, 1429, у Сучаві, Гр. №40, 84-86; *вѣсем(у)*, 1432, у Сучаві, Гр. №42, 88-89; *немца*, *пасѣку*, 1438, у Сучаві Гр. №44, 92-93; *пасика* (пор. *пасыки*, *пасыкы*, 1462, у Сучі, Гр. №57), 1432, у Сучаві, Гр. №42, 88-89; 1443, у Сучаві, Гр. №47, 97-98; 1446, у Сучаві, №48, 99-100 (< *pasěka* (ЕСУМ 4, с. 305), *немецкы(х)*, *немецкаго*, 1462, у Сучі, Гр. №57, 116-117;

¹ *Немец*, як і *вѣлѣли*, Ю. Шевельов інтерпретував як результат «випадкових уподібнень ненаголошеного *ě* або його рефлексу до наголошеного *і* в наступному складі», що є виявом «двоскладової гармонії» [12, с. 264].

нареченны, 1474, у Васлуї, Гр. №61, 122-123; *нераздєлимаа*, 1490, у Сучаві, Гр. №64, 129-132.

А втім, етимологічний **ѣ** (**ѣ**) подекуди спостерігається у ненаголошеній позиції, наприклад, у словах *рѣка*, *братѣю*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35; *обрѣтажтъ*, 1430, у Сучаві, Гр. №41, 86-87; *оукрѣпиль*, 1438, у Сучаві Гр. №44, 92-93. Деякі коливання **ѣ-и-є** можна простежити в закінченнях Д.в., М.в. і деяких інших непрямих відмінків тощо, що засвідчує певну розхитаність системи: *кърници*, *путь*, *мтрє*, *йодѣ*, 1422, у Нямці, Гр. №34, 75-76; *баковѣ*, *бани*, 1460, у Сучаві, Гр. №55.

Фактичний матеріал дає можливість зробити висновок, що еволюція **ѣ** в покутсько-буковинських говірках, які досить довго розвивалися спільно з іншими південно-західними говорами, зупинилася на стадії зміни ненаголошеного **ѣ** в **і** у XIV ст. Відповідно, варто виділяти дві стадії поступового закриття та просунення **ѣ** вперед у діалектах галицько-буковинської групи: 1) звуження до **і** під наголосом (давніша за часом); 2) зміна **ѣ** > **і** в ненаголошеній позиції (хронологічно пізніша). Спираючись на лінію розвитку *ятя*, запропоновану Ю. Шевельовим для української мови загалом (${}_{\epsilon}\bar{a} > {}_{\epsilon}a > {}_{i}e > {}_{i}\acute{e}$) [12, с. 263], можна припустити таку послідовність розвитку ненаголошеного **ѣ** в покутсько-буковинському говорі: ${}_{i}e > {}_{i}\acute{e} > \acute{e} > i$. У зв'язку з цим набуває ваги фактор акцентуації, адже обставини розвитку **ѣ** засвідчують посилення процесів монофтонгізації у наголошених складах.

Отже, покутсько-буковинський **ѣ** XV ст. зберігає рудименти еволюції давнього *ятя* в галицько-буковинській групі. Фонетичне розрізнення наголошеної та ненаголошеної позицій **ѣ** у слові зближує розвиток цього дифтонга з його еволюцією у поліських (східнополіських) говорах. З іншого боку, повсюдна монофтонгізація *ятя*, його звуження і «поступове закриття» (Ю. Шевельов) у південно-західних говорах у всіх позиціях протиставляють його північним діалектам. Таким чином, як і наддністрянський, покутсько-буковинський **ѣ** зберігав **і**-рефлексацію у наголошених та **ѣ**-

рефлексію у ненаголошених позиціях, розвиваючись через стадію вузького *i̇*. Якщо наддністрянський діалект досить швидко усунув це розрізнення, то покутсько-буковинський дещо затримався на цій стадії, зберігши її слід аж до XV ст. зокрема.

Список умовних скорочень:

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 томах / [укл. Р. Болдирев, В. Коломієць та ін.] – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1 : А - Г. – 631 с ; 1989. – Т. 2 : Д - Копці. – 570 с. ; 1985. - Т. 3 : Кора - М. – 552 с. ; 1989. – Т. 4 : Н – П. - 653 с. ; 2003. – Т. 5 : Р – Т. – 703 с. ; 2006. – Т. 6 : У – Я. – 566 с. ; 2012.

Список літератури:

1. Бевзенко С. П. Діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 244 с.
2. Булаховський Л. Вибрані праці в п'яти томах / Л. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 2 : Українська мова. – 631 с.
3. Гумецкая Л. К вопросу о языке молдавских грамот XIV-XV вв. / Л. Гумецкая // *Otázky dějin střední a východní Evropy*. Vyd. 1. – Brno, 1971. – С. 25-35.
4. Історична грамати́ка української мови / [М.Жовтобрюх, О.Волох, С.Самійленко, І.Слинько]. – К. : Вища школа, 1980. – 319 с.
5. История Молдавии / [под. ред. А. Д. Удальцова, Л. В. Черепнина]. Кишинев : Школа советикэ, 1951. – Т. 1. – 654 с.
6. Пам'ятки української мови XV ст. : Серія юридичної літератури / [підг. тексту, вступ. стаття, ком. В. М. Русанівського]. – К. : Наукова думка, 1965. – 163 с.
7. Мойсієнко В. М. Наголошування в українських стародруках кінця XVI –XVII ст. / В. М. Мойсієнко // *Науковий вісник Чернівецького університету*. – Чернівці, 2009. – Вип. 475-477. – С. 531–534.
8. Мойсієнко В. М. Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги : [монографія] / В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2007. – 92 с.
9. Розов В. Українські грамоти : XIVв. і перша половина XV в. В. Розов. – Київ : Академія наук, 1928. – Т. 1. – 76 с.
10. Тимочко Б. Українсько-молдавські грамоти як предмет наукових студій XIX-XX ст. / Б. Тимочко // *Мандрівець*. – К., 2010. – Вип. 1 : січень-лютий. – С. 57-61.
11. Царалунга І. Діалектне розшарування в староукраїнській мові (на основі явищ вокалізму грамот XIV-XV ст.) / І. Царалунга // *Волинь-Житомирщина. Історико-*

- філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2015. – Вип. 26. – С. 141-151.
12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови ; [пер. з англ.] / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
13. Ярошенко В. Українська мова в молдавських грамотах XIV-XV вв. / В. Ярошенко // Збірник для дослідження історії української мови [за ред. А. Кримського, М. Драй-Хмари]. – К. : Всеукр. акад. наук, 1931. – Т. 1. – С. 248-290.